

Јелена З. Зеленовић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Студенткиња мастерских студија
jelenazekazelenovic@gmail.com

doi: 10.19090/zjik.2017.207-216
UDK 821.163.41.09 Сремац С.
821.163.41-84
Оригинални научни рад

ЗАСТУПЉЕНОСТ И ФУНКЦИЈА ПОСЛОВИЦА И ИЗРЕКА У *ВУКАДИНУ* СТЕВАНА СРЕМЦА*

САЖЕТЕК: Тема рада је заступљеност и функција народних облика, пословица и изрека у роману Стевана Сремца *Вукадин*. У оквиру проучавања дела и језика целокупног Сремчевог стваралаштва, долази се до закључка да је познавао народне облике и често их користио. Рад говори и о Сремчевом језику, учесталим уметничким поступцима као што су иронија, преувеличавање и еуфемизам, како бисмо дошли до закључка да је функција пословица и изрека у Сремчевом делу, најчешће, у служби наведених уметничких поступака. Проучаваоци су посветили пажњу језику у делима Стевана Сремца, а овај рад настоји да докаже како наведени народни облици имају посебно место у Сремчевом језику и посебну улогу у карактеризацији самих јунака.

Кључне речи: пословица, изрека, Стеван Сремац, наративни поступци, усмена књижевност

„Вукадин“ Стевана Сремца је први пут објављен у „Бранковом колу“, где је излазио с прекидима 1896. и 1897. године. Да су наставци приповетке о „Каријери практиканта Вукадина“ ишчекивани нестрпљиво, сведоче нам речи тадашњег уредништва „Бранковог кола“, које наводи и Драгиша Живковић у напомени о тексту; они шаљиво образлажу зашто нема наставка приче о *практиканту Вукадину*:

Многима који нас питају шта је с „Каријером практиканта Вукадина“ одговарамо да је Вукадин, како је по молби премештен у „внутреност“, променивши и своје име, отумарао незнано куд... (Живковић 1981: 191).

* Рад је проистекао из испитне теме „Заступљеност и функција пословица и изрека у *Вукадину* Стевана Сремца“ на курсу Рефлекси усмене књижевности у делу Стевана Сремца на мастер студијама српске књижевности и језика у Новом Саду, под менторством проф. др Љиљане Пешикан Љуштановић

Као засебна књига, пак, излази 1903. године и то под насловом „Вукадин“. Највише полемике је било око овог Сремчевог јунака, чије име се нашло на корицама романа као и име Зоне Замфирове, Поп Тире и поп Спире, Ивка у „Ивковој слави“. Да је подједнако важан лик као и наведени Сремчеви ликови, не сведочи само то што дело добија назив по главном јунаку, већ и специфична карактеризација овог јунака. Углавном је остало још неразјашњено у критици, а самим тим остало као изазов, да ли је Сремац волео и овог свог јунака као и остале, да ли му је опраштао мане, или, пак, да ли је ово једини Сремчев јунак који до краја носи црту негативности. Драгиша Живковић је приметио:

Међутим, и тугу и срџбу преливало је и надјачавало једно самилосно осећање према људима: сваког човека који живи треба благо помиловати по коси, јер га живот свакодневно туче по глави. Чак и Сремчев Вукадин пружа извесну потврду за то: замишљен и остварен као сатирична слика нашег „динарског типа“, тај злосретник гротескно задобија опште симпатије јашући у циркусу на белом магарцу Буцефалосу. Готово сви критичари истицали су карикатурни лик овог Сремчевог јунака као симбол паразитизма и примитивизма. Али, у критици је запажено и то да је Вукадин само производ одређене друштвене средине и да је карикатура тога лика рефлекс карикатурног стања тог друштва (Живковић 1994: 99).

Из тога закључујемо које је кључно место у Сремчевом роману којим се критика бави. То је завршна сцена романа која можда разрешава лик Вукадина и даје одговор на то метафоричко питање Живковића – да ли је и овог свог лика, човека, Сремац помиловао по коси када га је већ живот свакодневно тукао по глави? Или је то јунак према којем Сремац није имао симпатија, а ни ми, читаоци, по мишљењу Младена Лесковца (види, Лесковац 1966). Наш рад се бави другом темом, свакако, али уводне напомене приближавају угао тумачења текста, а заступљеност и функција народних облика у тексту ће можда моћи да приближи лик Вукадина, његову судбину, али и шире – друштво и време у којем се Вукадин борио за неку своју срећу, за неки свој берићет. Ана Радин пише да су сви Сремчеви јунаци по правилу „пљоснати“, али и да „су у тој једној димензији тако талентовано ухваћени и у толикој мери ‘пуни’ да одају утисак веће ширине него што је имају“ (Радин 1986: 9). А тај вечити скоројевићевски и користољубиви начин живота Вукадина добија пуноћу не само због веште карактеризације јунака, него

управо због пуноће и *ширине*; његове особине се *шире* алегоријски на читаво друштво (курзив Ј. З.), као што је писао Драгиша Живковић, и он функционише такав управо зато што у систему у ком функционише просто има места за једног таквог.

Како мени данас – тако њима довијека! - Вукадиново рођење и рана младост

Само Вукадиново рођење обележено је злослутним бројем тринаест (био је тринаесто дете) па то још и нежељено. Верујемо да Сремац није случајно одабрао овај број, јер и сам у опису прве главе пише да је она од важности: „јер ће тек на крају ове приповетке видети (читаоци, прим. Ј. З.) да је имало места и смисла овој првој глави“ (Сремац 1981: 7). Сем што је тринаесто дете, Вукадин је и нежељено дете, његов отац његово рођење схвата као „бруку и јад“. Вукадин није имао порода до краја овог романа, а и опште је позната народна изрека „тринаесто прасе“ за некога коме није место ту где је, за некога ко се не уклапа или је унесрећен положајем у којем је, што је доиста Вукадина и пратило од рођења па до краја ове приче коју нам Сремац о њему приповеда. Даље, његова судбина је записана и у *Рожденику*, а и прориче је баба Ђурисава преко чувене приче у нашем народу о Усуду (истоимена народна бајка).

А Усуд – причаше баба Ђурисава – узде неке листове хартије, књиге без јазије, и опет силне листове с јазијом, и силна зарезана и незарезана гушчија пера, и још сврх тога силне свежњеве хартије – па стаде све то бацати и разбацивати на све стране по дворима својим, а (вели баба Ђурисава) једнако виче: „Како мени данас – тако њима довијека!“ (Сремац 1981: 18).

И тако је и било. Вукадин се као практикант годинама бавио папирима, преписивањем и перима.

Зашто Сремац није волео овог свог лика, Вукадина? Можда управо због афирмације традиционалног система вредности који Вукадин нарушава кроз низ поступака у роману. У складу са овом тврдњом је и сам Сремчев коментар дат на почетку прве главе романа:

А после још из ње ће се најбоље видети како су врло често праве будале ови садашњи бајаги учени људи – који мисле, ако су нешто од науке прочитали и

штрпнули, да су сву мудрост кашиком попили – па не верују у Рожденике и у причања старих људи (Сремац 1981: 7).

Ако је по речима Радмиле Пешић и Наде Милошевић Ђорђевић: „изрека и сваки говорни облик који се понавља у традиционалној форми – поређење из обичног живота, литературе, историје“ (Пешић, Радмила; Милошевић Ђорђевић, Нада 2011: 98), онда бисмо Усудове речи могли тумачити као поређење узето из литературе, као опште познато место у истоименој бајци и веровање у традиционалној култури Срба. По мишљењу Горана Максимовића (види Максимовић: 1988), одатле потиче Вукадинова судбинска предодређеност – он је тринаесто дете, а и потиче из породице која је позната као „ајдучко гњездо“. Зато ће Вукадинов отац рећи: „Куд ће ивер од кладе!“ (Сремац 1981: 25), а у истој епизоди, епизоди када Вукадин као дете има прве хајдучке испаде, а отац га грди, нижу се и остале изреке једна за другом: „На курјака вика, а лисице месо једу! Али што рекли: Човек налаже, а бог располаже. И оно друго: Ум за морем, а смрт за вратом“ (Сремац 1981: 26). А све оне најављују хапшење Вујадина и његово одметање и проглашавање у новинама за хајдука као и уцена главе. Тако да ова последња у низу изрека: „Ум за морем а смрт за вратом“, језгровито описује Вујадинову даљу судбину. Након нестанка оца, Вукадин одлази у варош и започиње трговачки занат. Ту почиње вешта Сремчева карактеризација јунака и уопште читавог друштвеног слоја, трговаца, калфи. Он пише: „Лепо живот проводе наши трговци и трговчићи, ћифтице назване, по паланкама“ (Сремац 1981: 31). Можемо лепо осмотрити какву функцију имају изреке приликом дочаравања пијачне атмосфере крајем 19. века у Србији, тј. какву су оне имале функцију у нашем народу чијим се менталитетом Сремац и бавио у својим романима. Када Вукадин нуди робу, он зна да мора бити брз и ефектан да би привукао муштерије и служи се управо познатим, моћним и језгровитим изразима као што су различите изреке и пословице. Па ћемо читати (као да их и данас чујемо на неком бувљаку): „Ама прво себе гледај снашо; и бог је себи прво браду оставио!“ Затим: „Немој да се враћаш, не ваља се.“ (Сремац 1981: 38–39). Потоња реченица није ни пословица ни изрека, то је више веровање у народу, често се чује и користи и нећемо погрешити ако такве изразе подведемо под „обичајне ријечи“ према Вуковим *Српским народним пословицама*, чији је поднаслов „и друге различне као оне у обичај узете ријечи“ (Карацић 1975). Код Сремца има оваквих израза у изобиљу: „А чега нема ће је царевина?! Има и од тица млека, само треба тражити и добро

платити“ (Сремац 1981: 39). „Тај ти неће украсти само оно што је за небо прикачено, па не може да дохвати, а све друго чувај!“ (Сремац 1981: 43).

У четвртој глави, запажа Максимовић (види Максимовић 1998) још једну вештину којој прибегава Сремац не би ли изазвао своју „магију смијеха“. То су иронични каламбури попут „каскало“ муштерија, настао од глагола „каскати“. Оваквом епизодом у којој је описано шегачење доконог трговца са муштеријама, Сремац завршава Вукадиново борављење у вароши и бављење трговином и шаље га у школу, у Београд, након што је, по газдиним речима Вукадин „испекао занат“.

Красан као велика девојка – Вукадин у школи и државној служби

У техници комичног преувеличавања Сремац је критички разобличио и слабости школског система. Постигнуто је то и ироничним ауторским коментарима: на рачун наивне увјерености појединих професора у Вукадинову смјерност, коју су исказивали у виду пословице: „красан као велика девојка“, на рачун почаста и поверења које су му професори указивали... (Максимовић 1998: 105).

Несумњиво је да је Сремац извесне пословице и изреке употребљавао зарад комичног ефекта којим је хтео да осветли неки догађај, који сам по себи и јесте апсурдан и комичан, али са језгровитим закључком који носе наше пословице и изреке, „усмени идиом“ (види Пешикан Љуштановић 2009), њиховим богатством језика, виспреним поређењима која су резултат вековне традиције нашег народа, Сремац успешно поентира сваку комичну сцену. Ту лежи нешто од магије Сремчевог језика. Као на пример у овој реченици: „Сутрадан дође Вукадин у гимназију на пријемни испит. Полагао је са неким ситнежом, међу којима је изгледао као тучак међу кашикама.“ (Сремац 1981: 88). Пажљиво бираним изрекама Сремац је иронично коментарисао и професоре. Када се Вукадин замерио једном од њих и запао у невољу, чак је стигао и до затвора. Вукадин је хтео да се успротиви на седници али се уверио: „да се шут с рогатим не може бости“, и да „врана врани очи не вади“. Пословица „врана врани очи не вади“ овде је у функцији оштре критике школског система, и уопште оних који су на неком положају, који једни друге штите, који су врране, злослутне птице, али несрећу доносе само другима. Након не баш успешног школовања брзо се Вукадин прилагодио тзв. условима рада и пронашао прашњави пут до јефтиног успеха; у осмој глави се већ описује његово напредовање у државној служби. Занимљиво је да је Вукадин

седео међу дванаест практиканата. Он је био тринаести. Није се много ту задржао. У деветој глави Вукадин је смештен у малу варош где покушава да на најбољи могући начин уновчи оно своје дотадашње искуство и да се коначно домогне „ђумрука“ а и какве девојке са ваљаним миражом. Лик Вукадина је у овој глави и следећим доведен до краја. Он све више постаје обрис неке гротескне карикатуре а све мање лик, да би се на крају сценом јахања магарца ставила тачка на његову причу и тако учинила овај роман, не романом једног карактера него „романом једног типа“, како пише Младен Лесковац, истичући да је Сремац открио „живу и крваву српску рану своје епохе, ‘вукадинлук‘“ (Лесковац, 1966: 86). А како би то другачије Сремац учинио ако не својим језиком којим дочарава ликове и време, својом пажљивом употребом ироније, пародирања, хиперболе. У такву сврху је најчешће, по речима Горана Максимовића, користио и изреке:

Комичним изрекама, Сремац најчешће постиже ефекат расвјетљавања психичких стања јунака, или денотирања специфичне средине, ситуације и атмосфере. Изрекама се постижу двије учестале умјетничке функције: хиперболичка и еуфемистичка. Прва, у улози пренаглашавања, претјеривања и преувеличавања, а друга, у улози привидног ублажавања а заправо појачавања критичког (подсмјешљивог) става (Максимовић, 1998: 155).

Углавном, Вукадин уме да се послужи по којом изреком када описује свој сиромашлук, па ће рећи: „кљуцам ка’ жуња у сух пањ“ као и „Еј, сиротињо и богу си тешка“, а кад размишља о следећој селидби: „Тек у овом месту више неће остати, што рекли, ни врана кост да му донесе.“ Као у потоњем примеру, често се пре пословице или изреке наводе изрази: „што кажу“, „што рекли наши стари“, „држећи се оне народне“ и „служећи се том пословицом“. Али након тих навода углавном следи народна пословица која и није примерена датој ситуацији, као што је случај са оном коју су употребили професори да опишу Вукадина у школи: „Красан као велика девојка“. Изреке и пословице су често у функцији иронизовања, еуфемистичког коментарисања одређене ситуације. чиме Сремац на благ, једва приметан начин, гради гротескне ликове или пак читаве „вукадинлуке“, типове карактеристичне за цело ондашње друштво. Можда због те неприметне карактеризације сцена на крају уме да изненади, али ако се тумачи Вукадинов лик правилно и ако се следе Сремчеви путокази, таква је сцена на крају можда и једини могући завршетак приче о *практиканту Вукадину*. Колико је невешт и незаинтересован у љубави, такође можемо пратити преко изрека којим описује своја осећања: „Ама ти горим ка’

луч од црнога бора“, затим „весело срце куђељу преде“ или када се хватају у коло, Вукадин каже хајде „да опружимо папке“. За разлику од Икице и Микице, који су – да се послужимо Сремчевим средствима – „што кажу“ испекли занат кад је у питању додворавање девојкама, Вукадин као да нема ту емоцију и осећај за жену и љубав, његов лик и не захтева те квалитете. Вукадин ће за девојку Радојку рећи да му се допада и да је „ка’ печеница међу пршутом“. Са Даром неће имати деце и то нас враћа на онај злослутни број тринаест, за који се веровало да после тог броја неће бити напретка у стоци и живини. Овде се ради о људима, али ипак... Да ли то можемо протумачити као још једну Сремчеву довитљивост и *магију* језика, магију која се не задржава само на површини, вешто баратајући дијалектима, него магију која уме да допре до значења сваке поједине речи, чак и до њеног магијског, исконског порекла ако треба, али то је и магија која уме да ствара каламбуре.

Тврд је орах воћка чудновата – Вукашинов тријумф на Букефалосу

Вукашин се оженио Даром, и ту негде се осетно прича приводи крају, све мирно тече, додуше, као у пропаст, али Вукадин ће на самом крају испливати на површину. Занимљива је изрека за девојку која је у поодмаклим годинама, а још се није удала, па ће за Дару рећи: „Вене и губи се сирота као дуња на шифоњеру.“ (Сремац, 1981: 160). Након што су разменили љубавна писма и након просидбе, ступају у брак и тада креће Вукадинова очајна потрага, потражња за ђумруком. Након епизоде са јавним одрицањем од кумства, Вукадину се, чини нам се, неминовно ближи пропаст. Максимовић примећује како Вукадиново јавно иступање из политичке странке, један од рођака његове жене „то коментарише у облику саркастичне парафразе народне изреке о магарцу и леду: ‘Магарац кад му најбоље пође посао, а он се онда сети да иде да игра по танком леду и да пребије ногу’ (Максимовић, 1998: 161). Код Вука ћемо наћи сличне пословице, попут: „Магарац уз брдо иде полако, али кад пође низ брдо онда трчи наврат-нанос“ или: „Магарца одведи на Јерусалим, он ће опет бити магарац“ (Караџић 1975: 173). Поново ћемо се сусрести са традиционалним народним веровањем, по јачини једнако опасним као оно за број тринаест, а то је када крене кум на кума. Вукадин ће рећи: „Море, не јавља ми се ни кум-Риста ни кум-Прока, ка’ да смо у Инђији, у земљи проклетој, ће кум кума по судови’ ћера“ (Сремац 1981: 171). Овде следи обрт који као у песми „Свечи благо дијеле“, просто мора да се деси, јер су дошла „пошљедња времена“. То неће бити нова прерасподела дужности на небу, већ

низ Вукадинових очајничких покушаја да задобије симпатије власти и домогне се положаја. Убедљиво најуспелија комична сцена је Вукадинова посета Београду и министрима, Сремац овде није имао милости за сиротог, убогог Вукадина, који је две године у браку и има већ седморо деце. Тако би избачен Вукадин наврат-нанос, заборавивши свој штап, симбол некаквог господства. Ходајући улицама Београда, Вукадин наново себе сажалева: „Еј, црни и несрећни Вукадине“, говорио је Вукадин идући Теразијама још зајапуренији него што је дошао, ‘да с неба кускуни¹ падну, теби би се о врат објесили“ (Сремац 1981: 178). Врло необично, а опет специфично за језик Вукадина. Или, како је то Максимовић рекао:

Индивидуалне говорне карактеристике (узречице, поруге, клетве, псовке, жаргонизми, сленг и други облици слободног говора) у Сремчевој прози користе се као дијалашке поштапалице које појачавају увјерљивост и оригиналност комичних маски (Максимовић 1998: 162).

Да ли то значи да и само небо од Вукадина прави лакрдијаша, коња... Букефалос допуњава то значење до краја. Од свих покушаја да се домогне положаја, Вукадин то успева јашући магарца. Коначна изјава и мото Вукадинов, пре него што ће да зајаши Букефалоса био је: „Тврд је орах воћка чудновата“ (Сремац 1981: 186) . Након тога следи позната и више пута критикована сцена Вукадинове победе, његовог новог положаја у трговачком занату, његовог оптимистичког писма послатог Дари. На самом крају, овај Вукадин чини се симпатичним. Он јесте продукт друштва у ком живи, на који се никада није жалио. Он је разумео како друштво функционише и успео да дође до некаквог свог циља, до своје среће. Јашући на магарцу и обилазећи и четврти круг, он се смеје раздраганој публици у свој тој гротески. Ово тринаесто дете, тринаести практикант, вечити сиромаш, пренеразио је Београд односећи својој кући, својој Дари, новац и положај као знак да је она ипак пошла за „добру прилику“.

Наратор је користио народне изреке ради тачније и верније карактеризације те због смештања лика у временски и историјски контекст. Када се пак сам Вукадин служи пословицама и изрекама, постиже се комични ефекат. Пословице представљају сажето људско искуство, често негативно искуство сажето у једну реченицу. Када Вукадин користи пословице, његов

¹ Каиш од седла провучен испод коњског репа да чвршће држи седло, подрепина (Сремац, нав. дело – Речник мање познатих речи и израза, стр.198).

лик добија и ноту трагичности, што ствара и осећај емпатије и сажаљења код читаоца и публике, али и олакшања што читалац није на његовом месту. С једне стране, желимо да Вукадин траје у свој тој помами, карневалности, жељи за животом, али као да смо дубоко свесни да ће га несрећа увек пратити. Тако, док изреке служе више да би дочарале атмосферу, насмејале читаоце и публику, пословице су ту уместо закључка, оне прате драмску радњу као опомене да је све време пред нама једна, на духовит начин приказана, људска трагедија.

ЛИТЕРАТУРА

- Живковић, Драгиша. 1994. „Три романа Стевана Сремца“. *Европски оквири српске књижевности*, књ.5. Београд: Просвета.
- Караџић, Вук Стефановић. 1975. *Српске народне пословице*. Београд: Нолит.
- Лесковац, Младен. 1966. „Порекло и смисао завршне сцене ‘Вукадина’ Стевана Сремца“. Прештампано из *Зборника Матице српске за књижевност и језик* књ. XIV/I. Нови Сад: Будућност.
- Максимовић, Горан. 1998. *Магија Сремчевог смијеха*. Ниш: Просвета.
- Пешикан Љуштановић, Љиљана. 2009. „Усмена књижевност и традиционална култура у роману ‘Поп Ћира и поп Спира’ – заступљеност и комичка функција“. *Усмено у писменом*. Београд: Београдска књига, 51–64.
- Пешић, Радмила; Милошевић Ђорђевић, Нада. 2011. *Народна књижевност – речник*. Крагујевац: Лира; Београд: Златна земља.
- Раденковић, Љубинко. 1996. *Симболика света у народној магији Јужних Словена*. Ниш: Просвета.
- Радин, Ана. 1986. *Уметност приповедања Стевана Сремца*. Ниш: Градина.
- Сремац, Стеван. 1981. *Вукадин*. Прир. Драгиша Живковић. Београд: Нолит.

Jelena Z. Zelenović

THE REPRESENTATION AND FUNCTION OF PROVERBS AND SAYINGS IN STEVAN
SREMAC'S *VUKADIN*

Summary

This paper tries to analyze representation and function of different traditional forms, proverbs and sayings in Stevan Sremac's novel *Vukadin*. When it comes to studying the work and the language of entire Stevan Sremac's opus, we come to conclusion that he knew the language of commons and peasants and that he used it frequently. This paper tells about Sremac's language, common figures of speech like irony, hyperboly and euphemism so that we could conclude that the function of different proverbs and sayings in Sremac's work is most often in the service of previously mentioned figures of speech. Scholars have devoted attention to the language in the works of Stevan Sremac, and this paper tries to prove how proverbs and sayings have a special place in Sremac's literature and specific role in the characterization of the characters themselves.

Keywords: proverb, saying, Stevan Sremac, narrative procedure